

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

Пайдаланған әдебиеттер

1. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для вузов. – М., 2010.
2. Андриенко Е.В., Социальная психология. М.: Издательский дом «Академия», 2010
3. Баблюян Н.В. Социальный интеллект российской студенческой молодежи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Ростов-на-Дону. 2012 г.
4. Геранюшкина Г.П. Социальный интеллект: методики оценки и развития: монография / Г.П. Геранюшкина. - Иркутск: Байкал. гос. ун-т экономики и права, 2003.
5. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. М.: АСТ, 2013.
6. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. М.: АСТ: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009.
7. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов ВУЗ. - М.: ТЦ Сфера, 2005.
8. Стернберг, Р. Практический интеллект. – СПб., 2002.
9. Гилфорд, Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления / под ред. А.М. Матюшкина. – М., 1965.

ОӘЖ 159.9

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДАҒЫ ОЙЛАУДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ФОРМАСЫ

Серікбек А.

azhar.serikbek@bk.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Психология білім беру бағдарламасы, 4 курс студенті
Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – пс.ғ.к. Б.Ш. Байжуманова

Бала әлем деңгейіндегі ақпараттық шексіз кеңістіктің құрбаны ма, әлде ақпараттану арқылы психиканың дамуының қайна көзі ме? Қазіргі кезде балалардың ең тартымды ойыншығы – телефон, планшет немесе ютуб арнасындағы көптеген түрлі сипаттағы сюжеттік фильм немесе ойындар. Бесіктен белі шықпаған баланың ата-анасынан ұялы телефонды тартып алудың манипуляциялық техникасын жақсы меңгерген. Балалар жыламас үшін, ересектерді мазаламас үшін, үйге қонақтар келгенде үйдегілерді мазаламас үшін осы «ойыншықты» беріп қоямыз. Ала бұл баланың қаншалықты ойлау формасын, ойлау бағытына әсер етіп жатқандығына мән беріле бермейді. Экрандағы өте қызықты ситуациялар, тартымды бейнелер, кейіпкерлердің мәнсіз әрекеттері баланы баулап алған. Тартымдылық күші өте тартымды медиаресурстық құралдар баланың барлық әрекеттерінің орнын басып отыр. Осы орайда мектеп жасындағы балалардың ойлауының дамуының сензитивтілігін ескерсек, онда балалармен аса мұқият жұмыс істеу керектігі басты қажеттілік болып отыр.

Сәбилік шақ баланың ойлауының дамуындағы сензитивті кезең болып табылады. Балалар сыртқы дүние заттары мен құбылыстарын бағдарлау іс-әрекетінің көмегімен сол заттар мен құбылыстар арасындағы байланыстар мен қатынастар орнатуды талап ететін мәселелерді шешуді үйрене бастайды. Байланыс заңдылықтарын негізінде пайда болған бейнелерді пайдалана отырып қарапайым ойлау іс-әрекеттерінің көмегімен ойша шешуге көшеді. Басқаша айтқанда, ойлаудың көрнекі іс-әрекет формасы негізінде ойлаудың көрнекі бейнелі формасы қалаыптаса бастайды. Сонымен бірге балалардың практикалық іс-әрекеті тәжірибесіне негізделген және сөз арқылы тұрақтанып бекіген алғашқы қорытындылар қалыптасады. Сәбилік шақтың аяғында бала заттар мен бейнелерді өзге заттардың белгілері, баламалары ретінде қолдануын игере бастаған кезде сана-сезімнің белгілік функциясын игерудің бастамасы айқындалады.

Мектепке дейінгі балалық шақта заттардың, құбылыстардың, іс-әрекеттердің арасындағы байланыстар мен қатынастарды бөлу мен пайдалануды талап ететін күрделі де сан алуан міндеттерді баланың шешуіне тура келеді. Ойын әрекетінде, сурет салуда, құрастыруда, жапсыруда, оқу мен еңбек тапсырмаларын орындауда бала үйреніп алған іс-әрекеттерді жай ғана пайдаланып қоймайды, жаңа нәтижелер ала отырып, олардың тұрақты түрін өзгертеді. Балалар саздың ылғалдық дәрежесі мен оның жапсыруға бейімділігін, құрылым формасы мен оның орнылықтылығын, допты соққан күш пен оның еденнен жоғары секіру күшіні, құбылыстардың, іс-әрекеттердің арасындағы байланыстар мен қатынастарды бөлу мен пайдалануды талап ететін күрделі де сан алуан міндеттерді баланың шешуіне тура келеді. Балалар саздың ылғалдық дәрежесі мен оның жапсыруға бейімділігін, құрылым формасы мен оның орнылықтылығын, допты соққан күш пен оның еденнен жоғары секіру күшінің дәрежесі арасындағы т.б. байланыстарды табады және пайдаланады. Дамып отыратын ойлау балаларға өздерінің іс-әрекеттерінің нәтижелерін алдын ала көріп, жоспарлауға мүмкіндік береді.

Ойлаудың әуестігілігі, танымдық ынталары дамыған сайын балалар өздерінің практикалық іс-әрекеттерінен шығатын міндеттердің аумағынан аспайтын қоршаған дүниені тану үшін кеңірек пайдаланылады.

Бала алдына *танымдық* міндеттер қоя бастайды, байқалған құбылыстарға түсінік іздестіреді. Мектеп жасына дейінгі балалар өздерін қызықтырған мәселелерді түсіну үшін өзіндік эксперименттер «жасауға кіріседі, құбылыстарды бақылайды, оларды талқыға салып, қорытындылар жасайды».

Балалар өз тәжірибелерімен байланысы жоқ құбылыстар жөнінде, олар туралы үлкендердің әңгімелерінен де, өздері оқып берген кітаптардан да пікірлесу мүмкіндігін алады.

Мектепке дейінгі бала әрекетінің жаңа түрлерін, үлкендердің оған қойған жаңа талаптарын игерудің ықпалымен баланың алдында бір нәрсеге зейінін шоғырландыру және оған зейін қою, материалды есте ұстау және содан кейін оны жаңғырту, ойынның, суреттің т.б. ой желісін құру сияқты жаңа ерекше міндеттер пайда болғанда ғана бетбұрыс жасалады. Осы міндеттерді шеше білу үшін бала үлкендерден үйренген тәсілдердің қайсыбірін пайдаланады. Міне, сонда ғана зейіннің, естің, қиялдың арнайы іс-әрекеттері қалыптаса бастайды, осылардың арқасында еркін, алдын ала ойластырылған сипатқа ие болады.

Логикалық ойлауды дамыту үшін іс-әрекеттерді нақтылы заттар мен жағдайлардың орнына белгілер түріндегі сөздер, сандар арқылы игерудің алғы шарттары, бұрын айтылғандағыдай, сәбилік шақтың соңында, бала санасының белгілер функциясы қалыптаса басталғанда қаланады. Бұл уақытта бала бір затты белгілеуге өзге бір заттың, суреттің, сөздің көмегімен оның орнын ауыстыруға болатындығын түсіне бастайды. Әйтсе де сөз бен белгілердің басқа түрлерін бала өздігінен ойлау міндеттердің шешуге қолдана алмайды. Көрнекі-әсерлі және әсіресе көрнекі-бейнелі ойлау сөйлеумен тығыз байланысты.

Сөйлеудің көмегімен үлкендер баланың іс-әрекеттеріне басшылық жасай алады, олардың алдына практикалық және танымдық міндеттер қояды, оларды шешудің тәсілдерін үйретеді. Баланың өзінің сөйлеу арқылы айтып жеткізетіндері, бұлар әлі практикалық амалдарды алдын ала ескертусіз сүйемелдеп жүргенде, осы іс-әрекеттің өту барысы мен нәтижелерін баланың түсіне білуіне жағдай жасайды, міндеттерді шешудің жолдарын іздестіруге көмектеседі. Сөйлеу жоспарлаушы функцияға ие болғанда оның мәні бұрынғыдан да арта түседі. Бұл арада бала естіртіп ойлайтын сияқты. Әйткенмен бала шындығында бұл кезеңде де өзінің ойлау іс-әрекетінде сөзбен емес, бейнелермен пайдаланады. Бұл балалар алдарынан шығатын көбіне ойлау іс-әрекеттерін орындауды талап ететін міндеттерді шешетіндіктен және өз ойын сөзбен айтып жеткізе алмайтын жағдайларда көрінеді. Мысалы, мектепке дейінгі 4, 5 жастағыларға әдейі бұрын бұзып қойған ойыншықтарды бергенде, көп жағдайда бұзылудың себебін дұрыс анықтап, оларды жөндей білді, бірақ неліктен солай істелгенін сөзбен айтып бере алмады, тек ойыншықтардың болмашы белгілерін көрсетті. Осындай жағдай кнопканы баса отырып, қуыршақты ойыншық

қаланың ішімен жүргізетін ойын ойналғанда да болады. Балалар қуыршақтың қимылын басқаруды жақсы үйреніп алды, оларды тағайындалған орындарға мүлтіксіз дұрыс жеткізді, бірақ әдеттегіше жеке кнопкалар қуыршақтың қозғалыстарымен қалай байланысқанын айтып бере алмады.

Сөз бейнелерді пайдаланбай-ақ ақыл-ой мәселелерін шешуге мүмкіндік беретін дербес ойлау құралы ретінде қолданыла бастауы үшін бала адамзат жасаған *ұғымдарды* сөз арқылы бекіген заттардың белгілері мен болмыс құбылыстарының жалпы әрі маңызды белгілері жөніндегі білімдерді игеруі тиіс.

Балаларда бар түсініктер өздігінен ұғымдарға айнала алмайды. Ұғымдарды қалыптастыру үшін түсініктерді пайдалануға болады. Ұғымдардың өзінде және оларды қолдануға негізделген ойлаудың логикалық формаларын да балалар ғылыми білімдер негіздерін игеру барысында меңгереді.

Ұғымдардың жүйелі меңгеру мектептегі оқу процесінде басталады. Бірақ кейбір ұғымдарды мектепке дейінгі ересек балалар арнайы ұйымдастырылған оқыту жағдайларында үйреніп алатындығын зерттулер көрсетті. Мұндай оқыту алдымен оқылатын материалдарға балалардың ерекше сыртқы бағдарлау іс-әрекеттері ұйымдастырылады. Бала бұл үйретуден өз іс-әрекеттерінің көмегімен заттардан және олардың қатынастарынан ұғымның мазмұнына кірерліктей басты белгілерді айыра білуге керекті әдістер мен құралдарды алады. Мектепке дейінгі баланы мұндай әдісті дұрыс қолдануға және алынған нәтижені оған түсінікті схемалық формада ұстап қалуға үйретеді.

Ұғымның бұдан әрі қалыптастырудың барысы баланың сыртқы бағдарлау іс-әрекеттерінен ойша іс-әрекеттерге өтуді ұйымдастырудан тұрады. Мұнда сыртқы құралдар сөздік белгілермен алмастырылады.

Ұғымдар жасалуда көрнекі-бейнелі ойлауды меңгергенге қарағанда сыртқы бағдарлау іс-әрекеттерінің формасы ғана өзгеріп қоймайды, бой үйрену процесі де басқаша сипатта болады. Нақтылы іс-әрекетті сөз арқылы толықтай ой жүгіртумен алмастыру, сол іс-әрекеттің барлық негізгі кезеңдерін сөз арқылы толықтай ой жүгіртумен алмастыру, сол іс-әрекеттің барлық негізгі кезеңдерін сөз арқылы көз алдына елестету бала міндетті саты бола бастайды. Ақырында, пікір айту есіттіріліп емес, іштей жүргізіле бастайды, пікір айту азая келеді де дерексіз логикалық ойлау іс-әрекетіне айналады. Мектепке дейінгі шақта баланың дерексіз логикалық ойлау іс-әрекеттерінің ерекше түріне математикалық сандармен және таңбалармен жасайтын амалдар жатады. Сөздерді қолдану сияқты балалардың сандармен математикалық таңбаларды қолдануы да логикалық ойлаудың тиісті формаларының меңгерілгендігін көрсете бермейді. Бала сандар мен математикалық таңбаларды нақтылы заттардың топтарымен немесе сондай заттар жөніндегі түсініктерді орындайтын іс-әрекеттермен бпйланыстыра, бөле және біріктіре отырып қолдана алады. Бірдей жастағы балалар сандардың қолдану мен есептеудің қарарпайым арифметикалық есептерді шығарудың түрлі тәсілдерін қатар қолданып жүреді.

Бастапқы математикалық білімді бейнелерге сүйене отырып меңгеру кейінірек балалар мектепке математиканы жүйелі түрде үйренуге кіріскенде айтарлықтай қиындықтар туғызады. Сондықтан мектеп жасына дейінгі балаларға кез келген заттардың сандық қатынастарының сипаттамасы ретіндегі санның дерексіз ұғымын сандар мен математикалық таңбалармен әс-әрекет жасаудың бейнелерге сүйенбей үйрету ретінде қалыптастыру, мектепке дейінгі шақта ақыл-ой дамуының маңызды жағы болып саналады. Мектепке дейінгі шақта бұған математикалық ұғымдар мен амалдарды игеру жағдайында толықтай қол жеткізуге болатындығын зерттеулер көрсетіп отыр.

Ойлауды дамытудың оқытуға тікелей байланысы осы дамуды мақсатқа бағыттап басқаруға, оқытуды ойлау іс-әрекеттерінің белгілі типінің қалыптасуына себепкер боларлықтай етіп құруға мүмкіндік береді. Бұл мектепке дейінгі балалық шақта ойлауды дамытудың қай бағыты қажеттірек, адамның бүкіл келешек өмірі үшін ең басты мән алатындығын жөніндегі мәселені қоюға түрткі болады.

Бейнелі ойлау мектепке дейінгі балалың өмір жағдайлары мен іс-әрекеттеріне, ойында, сурет салуда, құрастыруда төңірегіндегілермен қарым-қатынас жасауда оның алдында пайда болатын міндеттерге жоғары дәрежеде сәйкес келеді. Міне, сондықтан да мектепке дейінгі шақтағы бала бейнелерге негізделген үйретуге берілгіш келеді. Барлық осы жағдайларды есепке алу мектеп жасына дейінгі балалардың бейнелі ойлауын дамытуға ерекше назар салуды қажет етеді. Дерексіз логикалық ойлауға келсек, оның қалыптасуын баланы ғылыми білімдердің кейбір негіздерімен таныстыру қажет болғанда (мысалы, санда толықтай меңгеруді қажет ету үшін) пайдалану қажет, соның өзінде де бала ойының барысын қалай да бүтіндей логикалық етіп шығаруға тырысудың қажеті жоқ.

Қорыта айтқанда, мектеп жасына дейінгі балалардың ұялы телефон немесе планшеттегі түрлі тартымды болып табылатын мәнсіз сюжеттерді балалардың негізгі іс-әрекетін арнайы ұйымдастыра отырып, алмастыруға болады. Мектеп жасына дейінгі баланың ойлауының дамуының сензитивтілік кезеңін оңтайлы, тиімді пайдаланудың мәні зор.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Волков, Волкова: Психология дошкольного возраста. Учебник для бакалавров. Кнорус, 2018 г. <https://www.labyrinth.ru/books/601530/>
2. <http://childpsy.ru/lib/books/id/34839.php>

PERSONALITY AS THE FACTOR THAT AFFECTS HIGH SCHOOL STUDENTS' CAREER DECISION-MAKING PROCESS: LITERATURE OVERVIEW

Aibota Serikkyzy

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana aibotaserikkyzy@gmail.com
Supervisor: A. Abibullayeva

Abstract: This article is aimed to explore the relationship between personality and career decision-making process. Career decision-making is a complex process that includes such factors as a person's interests, personality, and motivation. Personality shapes the way people think about the world around them and plays an important role in shaping a person's behavior, thoughts, and feelings. Personality traits have been consistently shown to be important factors in career decision-making. This article provides a literature overview of the importance of personality in career decision-making and discusses the trait domains most relevant to this process.

Keywords: *Career decision-making, personality, literature overview, traits*

The career decision-making procedure can be defined as the process that a person goes through when contemplating career options. Career decision-making (CDM) is a process of individual experience while exploring career opportunities, researching and evaluating viable professions, and choosing the one most compatible with their interests and abilities. [1] CDM is a multistage and dynamic process [2]. Therefore, some people go through this process easier, while many others experience difficulties or issues at various stages of CDM. Through this process, a person will consider a variety of factors such as interests, skills, personality, ability, values, etc. These factors can influence their decision in different ways. Since the process of selecting a suitable career path requires careful thinking and analysis of available options, it is clear that personality exerts considerable influence on this process. Personality shapes how people think about the world around them and plays an important role in shaping a person's behavior, thoughts and feelings. So it is significant to understand the role that personality plays in shaping career development. Personality refers to